
DISCUSSION

L. P. Mytsyk

Dr. Sci. (Biol.), Professor

UDK 001.4:504+58

*Oles Honchar Dnipropetrovsk National University,
Gagarin av., 72, Dnipro, Ukraine, 49010*

TERMINOLOGICAL NICHE OF SCIENTIFIC CONCEPT AND ITS DYNAMICS (ON THE EXAMPLE OF ECOLOGICAL AND BOTANICAL NAMES)

Abstract. On the example of the concepts of «lawn», «phytocoenosis», «ecology» outlines the general laws of the gradual transformation of foreign-language professional word in the scientific term. It is proposed the following definition of the latter concepts. Ecology is a science about relationships of an organism or community of organisms with environmental factors (natural and anthropogenic).

The process of formation of a new term, its approval as a full and irreplaceable in the professional language as well as the accuracy and appropriateness of the use will be more clear and expressive, if they come from an analysis of the concept of niche terminology. These words («terminological niche») is called a set of practical and scientific factors that provide or may provide a normal appearance and communicative functioning of the term. Under «normal functioning» of the term we mean the state of its constant use in any style and genre of contemporary normative language understood by the reader according to the signified concept. The proposed understanding of the terminological niche allows in readable position to see the rule that each term pass through the following stages of its development.

1. Free terminological niche stage. At this time, there is no any name of the material or intellectual object (object, phenomenon, point of view, and so on) after the formation of it in reality or in the mind of the author. Between the cause (the appearance of the object) and the effect (the formation of its name), there is a time gap that exists within minutes, but can last for years.

2. Stage of filling the free terminological niche (formation of the term). This time is characterized, among other things, by the existence of professional words mostly as synonymous new object names with their «desire» to leave (as a result of competitive relations of different professional words) to the level of a full indispensable term within the normative language and the specific term system. At the beginning of this stage of professional words (the term precursors) can be used in the narrow circle of specialists or be banned. This is the primary latent (hidden) state of the term.

3. The stage completely filled a niche – during the maturity of the term, its stay at the height of the functional capacity, the situation is universal acceptance of relevant specific of the term designated of its concept.

4. Step regressive niche is time of regression, degradation of the term, which is manifested, among other things, to homonymy, secondary synonymy, reducing in the frequency of use of the term in written and oral texts.

 Tel.: +38066-550-14-47. E-mail: mytsyklp@ua.fm

DOI: 10.15421/031620

ISSN 1726-1112. *Ecology and noospherology*. 2016. Vol. 27, no. 3–4

117

5. Stage of dead niche. The situation is of exhaustion factors that ensure the normal functioning of the term and the lack of its use in texts. The ability to save the historical meaning of the term indicates the presence of a secondary latent niche.

The adjustments in the above-proposed scheme can make cases of return the names of the past and rename concepts.

It is shown that the terms are characterized by emotional and expressive component at all stages of their existence. The intensity of expression varies from a minimum periodic manifestations to the maximum expressiveness, which can significantly distort the content of the concept, as is often the case with the term «ecology».

Keywords: term, definition, lawn, phytosociology, ecology, plant names.

УДК 001.4:504+58

Л. П. Мыщык

д-р биол. наук, проф.

*Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара,
просп. Гагарина, 72, г. Днепр, Украина, 49010,
тел.: +38066-550-14-47, e-mail: mytsyklp@ua.fm*

ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКАЯ НИША НАУЧНОГО ПОНЯТИЯ И ЕЕ ДИНАМИКА (НА ПРИМЕРЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ И БОТАНИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ)

Аннотация. Изложены закономерности постепенного превращения иноязычных слов-профессионализмов в научные термины на примере понятий «газон», «фитоценология», «экология». Последний термин («экология») обозначает науку о взаимоотношениях организма или сообщества организмов с факторами внешней среды (естественной и антропогенной).

Предложено понятие терминологической ниши, которое дает возможность в удобном для восприятия положении видеть правило, по которому каждый термин проходит следующие этапы своего развития: 1. Этап свободной терминологической ниши. 2. Этап заполнения ниши (становления термина). В его начале профессионализмы могут использоваться в узком кругу специалистов или быть под запретом. Это первичное латентное (скрытое) состояние термина. 3. Этап полностью заполненной ниши (зрелости термина). 4. Этап регрессивной ниши. 5. Этап отмершей ниши. Возможное сохранение исторического значения термина свидетельствует о наличии вторичной латентной ниши.

Ключевые слова: термин, определение, газон, фитоценология, экология, названия растений.

УДК 001.4:504+58

Л. П. Мицик

д-р биол. наук, проф.

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,
просп. Гагаріна, 72, м. Дніпро, Україна, 49010,
тел.: +38066-550-14-47, e-mail: mytsyklp@ua.fm*

ТЕРМІНОЛОГІЧНА НИША НАУКОВОГО ПОНЯТТЯ ТА ЇЇ ДИНАМІКА (НА ПРИКЛАДІ ЕКОЛОГІЧНИХ ТА БОТАНІЧНИХ ПОНЯТЬ)

Анотація. Викладено закономірності поступового перетворення іношомовного слова-професіоналізму в науковий термін на прикладі понять «газон», «фітоценологія», «екологія». Останній термін («екологія») означає науку про взаємини організму або угруповання організмів з чинниками зовнішнього середовища (природного та антропогенного).

Запропоновано поняття термінологічної ніші, яке дає можливість в зручному для сприйняття положенні бачити правило, за яким кожен термін проходить такі етапи свого розвитку: 1. Етап вільної термінологічної ніші. 2. Етап заповнення ніші (становлення терміна). На його початку професіоналізм може використовуватись у найвужчому колі фахівців або бути під забороною. Це первісний латентний (прихований) стан терміна. 3. Етап цілком заповненої ніші (зрілості терміна). 4. Етап регресивної ніші. 5. Етап відмерлої ніші. Можливе збереження історичного значення терміна свідчить про наявність вторинної латентної ніші.

Ключові слова: термін, визначення, газон, фітоценологія, екологія, назви рослин.

ВСТУП

Кожне слово, що зародилось для означення конкретного, у тому числі наукового, поняття тоді стає функціонально важливим, дієвим, інформативно повноцінним та в певній мірі визнаним, коли воно огортається зручною для користування, але й відносно привабливою оболонкою, яку називають науковим терміном. За образним висловлюванням, поняття – не атом, а система (Neuser, 1995) і, додамо, кожне з них – це більш або менш потужний прошарок людських знань, що існує в неповторних, індивідуальних (властивих тільки конкретному поняттю) просторових та часових координатах.

За цитованим вище автором, історія науки – це історія понять. Проте, зазначимо, і географія науки – це географія понять. Крім іншого, цими залежностями й пояснюється важливість, продуктивність та перспективність дослідження терміна як «паспорта» конкретної «системи» (поняття) включно з її просторовими та часовими змінами.

При дослідженні та використанні певних термінів часом виникають проблеми, які покажемо та обговоримо нижче. Спробою розв'язати деякі з них та надати відповідні пропозиції і є матеріал, викладений у цій статті.

ОБГОВОРЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

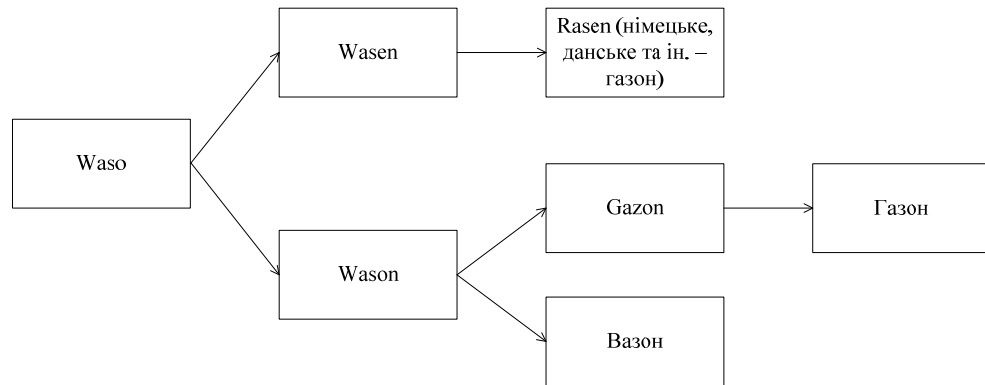
У процесі наукової та практичної людської діяльності постійно з'являється необхідність називати нові об'єкти, маніпуляції, явища. Найчастіше ці назви виникають раніше, ніж буде сформульоване науково обгрунтоване визначення відповідного поняття. До того часу вони мають значення, яке ґрунтується на інтуїції (Milovidova, 1977). Такі лексичні нововведення за загальним узгодженням називають професіоналізмами. Подальша доля цих слів може бути різною. Одні швидко переходять у статус стійкого наукового терміна, відбувається їх, сказати б, «термінологізація». У других – цей перехідний період може тривати надто довго. Треті – втрачають своє значення через різні причини і зникають назавжди. Ще одні хоч і виявляють слабкість функціональної здатності, все ж чіпко утримуються в літературному обігу, а на певному етапі розвитку відповідної галузі знань можуть стати для неї навіть деякою перешкодою.

Вважають, що професіоналізми походять переважно з рідної мови (Bondaletov, 1987). Одним з найпереконливіших і своєрідних прикладів цьому є процес формування української ботанічної номенклатури. Науковому найменуванню багатьох видів рослин передувало збирання їх назв, за висловом І. Верхратського, «з народних уст» (цит. за: Kobiv, 2005, с. 7), або, як писав О. А. Яната, «з гуці народу» (Panko, 1994, с. 161).

Термін та поняття «газон»

Професіоналізмами, проте, можуть бути слова й іншомовного походження. У цьому сенсі показовим є термін «газон», про який існує стійка думка, що він має французькі корені (Laptev, 1970; Shevchenko, 2008 та ін.). Детальні етимологічні дослідження показали, що це слово походить від стародавньонімецького Waso – лужок (Mikhelson, 1866) при перехідним між ним та старофранцузьким Wason (Dictionnaire ..., 1979). За іншими повідомленнями, первинним було франкське Waso, яке дало французьке Gazon та німецьке Wasen (Etimologicheskij slovar ..., 1972). Напевно, зважаючи на цю двозначність, укладачі Етимологічного словника... (Etimologichnij slovnyk ..., 1982, с. 451) узагальнили існуючі відомості таким чином. Українське «газон» – запозичено з французької мови...; фр. [французьке] Gazon... походить від франк. [франкського], або двн. [давньовісхонімецького] Waso, яке так само, як і французьке Gazon, означало «дерен, газон, лужок».

З урахуванням показаних вище обставин видаються обгрунтованими такі шляхи розвитку слів, об'єднаних одним обговорюваним коренем.

Друковане слово *Gazon* вперше згадується у 1213 р. на сторінках французьких видань (*Nouvo dictionnaire ...*, 1979). Професійна література східних слов'ян, що стосувалася живих зелених «килимів», аж до 20–30 рр. XX ст. видавалася російською мовою. Тому розглянемо наявні на той час відповідні відомості саме з цього джерельного масиву з точки зору «переродження» професіоналізму в термін. У ньому слово «газон» вперше фіксується в 1708 р. без тлумачної дефініції. Зазначалося лише, що газони – це «дёрны луговые» (*Etimologicheskij slovar*, 1972, с. 10). З публікацій XIX ст. впливало, що газоном називали штучно створений для декоративної мети трав'яний покрив, який мав вигляд суцільного зеленого килима. Проте для його означення ще довго використовували й інші назви. Замість «газон» писали, наприклад, «мурава», «травяное место» (Levshin, 1805, с. 26), «английский дёрн», «искусственная луговина» (Bot, 1843, с. 37), «дёрн» (Shreder, 1883, с. 170), «травник» (Kharuzin, 1928, с. 97) та ін.

У цей період зазначені вище слова вживались у літературі, у тому числі авторитетними спеціалістами, тільки як синоніми та переставлялися лише для текстової гармонії. Усе ж найчастіше в ролі замітника слова «газон» вживалося «дёрн», рідше – «лужайка», ще рідше – «мурава». Вони, проте, не могли довго співіснувати в ролі синонімів через те, що перше з них («дёрн», українське – дерен) характеризувало переважно підземну частину рослинного угруповання і, отже, не давало повного уявлення про зовнішність трав'яного покриву. Головний зміст поняття «дерен» полягає в густій пронизаності та скріпленості насамперед коренями верхнього горизонту ґрунту, що дозволяє підтримувати цілісність вирізаного пласту на луках та газонах (Mytsyk, 1987), на ділянках степового (Belova, 1999) та іншого трав'яного покриву. Отже, ця назва розкриває не стільки зовнішній ефект, скільки внутрішній і тому говорить передусім про механічні, а не естетичні властивості одного з горизонтів біогеоценозу.

Слово «лужок» (як і російське «лужайка») стосується, крім іншого, й зовнішності травостою, але естетична складова цього об'єкта в великій мірі визначається емоційним станом та індивідуальним сприйняттям його конкретною людиною. Не випадково цей термін («лужок») витлумачується як зменшувально-пестливий до поняття «луг» – «порослі травою та кущами луки» (*Velykuj tлумachnij slovnyk ...*, 2004, с. 496). У науковій літературі ним називають, наприклад, якусь частину альпійських пістрявих килимів або «место отдыха населения» (Sigalov, 1971, с. 7). Використовують його (термін «лужайка») навіть у суворо регламентованих академічних виданнях (*Opredelitel ...*, 1987, с. 457) для означення конкретної локалізації рослинного виду і т. ін. Отже, слово «лужок» сприймалося раніше і розуміється зараз як таке, що стосується невеликої частини відкритого простору з низкорослими, але звичайними для лучного травостою рослинами (переважно мезофітами – рослинами середньої, помірної водної вимогливості), тому воно означає об'єкт не настільки декоративний як утворення, що називають газоном. Саме

таке уявлення було й у французьких учених. Вони теж не застосовували для назви найдекоративніших травостоїв своє *Pelouse* (лужок). У ряду *Gazon – Pelouse – Pâturage* (пасовище) перше давно вже розумілось як найестетичніше (Larousse, 1866).

Немає необхідності порівняльно характеризувати інші згадані вище назви, які використовувались у ролі синонімів обговорюваного слова, оскільки зараз про них існує відносно стійке уявлення, яке відрізняє їх від поняття «газон». Очевидним є головне: останній термін виявився своєчасним та доречним, закономірно увійшовши в різні мови (принаймні, за відомостями відповідних словників, у білоруську, болгарську, польську, російську, румунську, словацьку, українську, чеську) та літературні стилі, у тому числі й у науковий мовний лад.

Цитована вище публікація, що містила слово «травник» замість «газон» (Kharuzin, 1928, с. 97), була, напевно, й останнім випадком використання в російськомовній літературі слов'янського слова замість французького запозичення. Якщо це так, то етап становлення обговорюваного терміна (час від першої згадки слова «газон» у документах до останнього випадку використання інших слів для означення одного й того ж поняття і, отже, період переходу професіоналізму в розряд терміна) тривав щонайменше 220 років. Не аналізуючи причини такої повільності (це змусило б заглибитись у матеріал історико-соціологічного змісту), зазначимо, що коли перелом все ж відбувся, то це говорить про повне визнання незамінності іноземного нововведення та про те, що воно в своїй сутності не є синонімом ні одного з існуючих на той час близьких та споріднених слів.

Підставою для такого висновку є відоме положення про те, що відсутність синонімічності – одна з ознак «визрівання» терміна на базі професіоналізмів, тобто його визнання, входження в нормативну мову в певному статусі. У розроблених в 60-х рр. «методиках» опрацювання системи державних стандартів серед семи вимог до термінів першою була якраз «однозначність» (Golovin, 1987, с. 95) і, отже, відсутність синонімічності. (Тут свідомо не дискутуємо на тему про обґрунтованість висновків щодо значення синонімів у визнанні професіоналізму як терміна, маючи на увазі, що існують й інші думки) (наприклад, Panko, 1994, с. 147.)

Успішна, хоч і уповільнена «інтродукція» обговорюваного терміна стала можливою тому, що у зв'язку з розвитком декоративного садівництва з'явився новий об'єкт, який відрізнявся від існуючих до того часу, але не мав для свого найменування влучного місцевого еквіваленту. «Вакуум», що утворився, могла заповнити назва, яка існувала в іншій мові, відомій у ті часи чи не всім спеціалістам високої кваліфікації – французькій. Таку лексичну «порожнину», як здається, доцільно та доречно називати вільною термінологічною нішою за аналогією з науковим терміном «вільна екологічна ніша». Успішне її заповнення стало результатом своєрідної, але звичайної в подібних ситуаціях, «селекції», пов'язаної з ліквідацією «недоліків» слів-професіоналізмів, що конкурують між собою. У цьому процесі за ідеальним перебігом подій відбирається кращий, що має здатність найприродніше входити в нову для нього лексичну систему, відповідати її лінгвістичному ладу, «духові мови», а також мати «гнучкість» (Panko, 1994, с. 146), тобто легкість для утворення похідних слів. Термін «газон», будучи, сказати б, витончено-коротким, цілком гармонійним (повне чергування голосних та приголосних) та зручним для спілкування спеціалістів і для навчального процесу, маючи тривале різножанрове випробування, тому й заповнив вільну термінологічну нішу, що мав перераховані вище властивості.

Це слово («газон») є також переконливим прикладом для ілюстрації явища, яке можна назвати перманентною експресивністю терміна. Зміст його стане зрозумілим, коли зважимо на думку деяких вчених, про те, що в процесі «дозрівання» професіоналізму та його виходу на рівень терміна він втрачає емоційну складову. За образним висловом, у результаті багаторазового використання терміна «емоціонально-експресивное наполнение выветривается»; у ролі такого, що

устоявся і став визнаним, «термин, будучи членом строго организованной системы, лежит вне экспрессии» (Bondaletov, 1987, с.130).

Значалося, проте, що будь-яке розуміння – це перерозуміння («перепонимание») того, що раніше уже було кимось зрозуміло; оскільки слова в мові не існують ізольовано, то згодом під впливом інших слів та явищ перерозуміння вони у своїх повторюваннях часто набувають і нового звучання (Nalimov, 1989, с. 122, 124) та, додамо, поповнюються новими емоційними та змістовними нашаруваннями. Наслідком цього буває перейменування поняття, у тому числі й необґрунтоване, або не досить обґрунтоване (Mytsyk, 2005). Таке відповідає думці Ф. Бекона про те, що віднесеність знака до предмета раз і назавжди не закріпити, – це лише завдання, скероване волею до забезпеченості «пана природи» (цит. за: Varshavskij, 2008).

Слово «газон» у процесі постійного використання набуло нових відтінків у своєму значенні, включно з емоційною складовою. Воно, виконуючи функцію означення певного поняття, відмежовуючи його від близьких за змістом та подібних, стало відбивати й суб'єктивні емоційні реакції на словесний опис об'єкта. Чим більше накопичувалося знань про газони та удосконалювалася технологія їх улаштування й догляду, тим якіснішими вони ставали, значнішими в естетичному сенсі та дієвішими в емоційному впливі на людину. Тому навіть у науковій літературі про поняття «газон» стали писати, наприклад, що трав'яні свіжозелені килими «приємно и успокаивающе» діють на людину (Laptev, 1970, с. 5), створюють відчуття простору, спокою, відпочинку; вони викликають «очарование и радость обновления» (Sigalov, 1971, с.3) і т. ін. Ці дисонанси в академічному стилі якраз для того й використано, щоб за посередництвам текстової експресії деталізувати наукове визначення та повніше розкрити поняття, означене відповідним терміном.

Отже, термін «газон», набувши широкого застосування, не позбувся, а навпаки, підсилив свою емоційно-експресивну забарвленість. Відповідне поняття («газон») має різні визначення (Mytsyk, 1989), проте незалежно від змісту опублікованих дефініцій воно сприймається зараз не тільки як об'єкт наукових досліджень та практичних маніпуляцій, а й як осередок концентрованого емоційно-естетичного враження.

Цей висновок входить у протиріччя з тлумаченням терміна деякими авторами як позаемоційного і, отже, позбавленого експресії (Bondaletov, 1987), або, як на інше визначення, «експресивно нейтрального» (Symonenko, 2001, с. 3). Викладені нами положення лише підтверджують думку тих вчених (наприклад, Т. М. Горшкової), які вважають емоційно-експресивну нейтральність терміна як «скорее желаемое, лишь рекомендации для термина..., а не реальная действительность» (цит. за: Bondaletov, 1987, с. 137). Таке є дійсним, як здається, ще й тому, що експресія – це не тільки підкреслене виявлення «почуттів, переживань» людини, а й їх «виразність» (Velykuj tlumachnuj slovnuk ..., 2004, с. 258; Shevchenko, 2008, с. 220).

Термін «фітоценологія»

Протилежністю терміна «газон» щодо темпів становлення в європейських мовах є назва науки про рослинні угруповання. Коли дотримуватись відомої хронології пропозицій, то час формування остаточної назви і, отже, процес заповнення вільної термінологічної ніші (етап становлення терміна) тривав 27 років. Для означення відповідної сукупності знань з'явилися, за узагальнюючим дослідженням сучасних авторів (Sheljag-sosonko, 1991, с. 51), терміни «флорографія», або «фітосоціологія» Й. К. Пачоського у 1891 р., «динамічна екологія» П. Д. Паунда і Ф. Е. Клементса у 1898 р., «біоекологія» В. Е. Шелфорда у 1913 р., «епігенетика» Р. А. Аболіна у 1914 р., «фітоценологія» Г. Гамса у 1918 р. Проте єдиним загальноновизнаним, таким, що увійшов у постійний науковий обіг ХХ і ХХІ століть, став останній термін («фітоценологія»). Викладене свідчить про перебіг подій на етапі становлення цього

терміна та врешті про цілковите заповнення відповідної термінологічної ніші, а отже, й вихід терміна «фітоценологія» на етап зрілості, в апогей своєї функціональної здатності. Поняття «фітоценологія» має неоднакові визначення в різних авторів, але то – тема окремої розмови.

Термін та поняття «екологія»

По-іншому розгорнулася доля терміна «екологія». Необхідність найменування обсягу відомостей про взаємозв'язки організмів та чинників їхнього довкілля і, отже, наявність термінологічної ніші відчувалась уже в античну епоху і тим паче в епоху Відродження, коли вчені тієї доби, досліджуючи певні рослини та тварини, писали й про ті їхні властивості, які зараз назвали б екологічними. На підставі уважних досліджень уже неодноразово зазначалось (наприклад, Ocherki ..., 1970), що цю галузь знань Пліній Старший та О. Гумбольдт називали (у більшому чи меншому приближенні до точної відповідності сучасному поняттю «екологія») «природною історією», К. Лінней – «економією природи», О. Декандоль – «епіреологією» (принаймні аутокологію), І. Ж. Сент-Ілер – етологією, французький філософ Камте – «біологією у вузькому розумінні», Е. Геккель – «екологією». Остання пропозиція здавалося б поклала край невизначеності, але й після неї загальне визнання цього терміна відбулося не зразу. Під впливом своїх опонентів навіть і сам Е. Геккель замість запропонованого ним же слова став вживати інші, у тому числі «періологія» та «біономія» (Ocherki ..., 1970). За своїм термінологічним статусом то були професіоналізми, конкурентні стосунки яких вивели на рівень терміна тільки слово «екологія».

Проте принаймні в останню чверть ХХ ст., особливо після Чорнобильської катастрофи, стан відсутності синонімів терміна «екологія» та відносної позаемоційності змінився на інше. Замість синонімічності на етапі професіоналізму та її відсутності на етапі терміна з'явилась омонімічність – явище називання одним терміном різних понять. Позаемоційність змінилася на більш або менш виражену стильову експресію.

Для підтвердження викладеного досить навести терміни, які необмеженим розсипом з'явилися у зазначений час і зараз присутні на сторінках різних видань. Пишуть, наприклад, про «екологію», «прикладну» та «інженерну екологію» (Dzhygeraj, 2006, с. 14, 15), «неоекологію», «мегаекологію», «факторальну екологію», «промисловою» та «практичною» екологію (Potish, 2008, с. 9, 17, 31, 36), «вібраціонну екологію» (Netsvetov, 2008, с. 40, 48) і т. ін. В університетському курсі лекцій пояснюється поняття «экологический колониализм» (Gogelov, 1998, с. 28). У науковий обіг проникли, подібно вірусу, що фільтрується, відомі тепер професійному загалу слова та словосполучення (посилання зайняли б великий паперовий простір) фізична екологія, водогосподарська екологія, критична екологія, техногенна екологія, екологічна геологія, рекреаційна екологія, екологія будівництва, екологія культури, політична екологія, військова екологія, інтелектуальна екологія, екологія космосу, екологія транспорту, екологія будівництва, соціоекологія, етноекологія, урбоекологія, екологічна сила, екологічна тривалість життя, екологічний рік, екологічна напруга, екологічний гуманізм, екологічний ринок, екологічна конверсія, екологічна модернізація, навіть екологія думки, психоекологія, екологія сімейних стосунків, екологія душі, духовна екологія. Пишуть про «найбільш екологічні... релігії» та про «екодружні етноси» (Zamostjan, 2003, с. 411). Р. Х. Віттекер без юмору писав навіть про «экологию экологии» та про «экологию экологов» (цит. за: Trass, 1976, с. 8). У посібнику для вищої школи стверджується, що існує «экология духа» (Kormilitsyn, 1997, с. 248). Деякі автори закликають боротися за екологію, дбати про чистоту екології, або, навпаки, боротися з екологією. Регулярно повідомляється про погіршення екології та про те, що завдано

шкоди екології якоїсь країни чи регіону. Говорять про погану, негативну та вкрай жахливу екологію, про присутність або відсутність екології на якійсь території.

Зазначений перелік – найнезначніша частина «екологічної» лавини словесних винаходів. Загальну їх кількість треба б означити, зважаючи на існуючу тенденцію, математичним знаком нескінченності. У зв'язку з такою вражаючою поліфонією авторитетні вчені-екологи висловлювали стурбованість «розширеним тлумаченням терміна «екологія» (Shel'jag-Sosonko, 1990, с. 106) та тиражуванням «дивовижних термінів» (Golubets, 1997, с. 138), якими рясніють публікації обговорюваного змісту. Трапляються, щоправда, застереження, викладені у твердіший та непримиренніший спосіб. Зауважують, наприклад, що формуванню, тлумаченню та використанню екологічних термінів у багатьох випадках притаманні «суб'єктивізм, антропоцентризм (антропоморфізм термінів), непослідовність, різний рівень некомпетентності та професійної глухоти...» (Shanda, 2002, с. 69). Нарікання такого змісту лишаються, проте, нечастими і ледве поміченими.

Головною відмінністю наукового терміна є його найтісніша пов'язаність з визначенням поняття, що ним (цим терміном) означається. Це думка майже всіх учених-термінологів. Процес «розшатування» терміна «екологія» – це наслідок відсутності загально визнаного визначення відповідного поняття, а точніше, наявність розбіжностей у його розумінні. У майбутньому стабілізація його цілком можлива, але то буде результат значної інтелектуальної праці, яка вилетіть у відповідні публікації. Певно, лише тоді з'являться наукові засади однозначного розуміння обговорюваної галузі знань.

Проте вже зараз необхідно рішуче відмовитися від наведеної вище словесної пістрявості та плутанини і пропагувати обґрунтоване, логічне розуміння екології. Наявний обсяг відомостей з обговорюваної наукової дисципліни, основні положення теорії визначення (Pora, 1976) та викладене раніше (Mytsyk, 1989) розуміння дефініції дають підставу запропонувати таке формулювання (певна річ, як для сьогодення, для сучасного вжитку). Екологія – це наука про взаємини організму чи угруповання організмів з чинниками зовнішнього середовища (природного та антропогенного). При цьому треба мати на увазі, що взаємини – це «взаємні стосунки між ким-, чим-небудь. Взаємозв'язок, взаємовплив між предметами, явищами» (Velekyj tлумachnyj slovnyk ..., 2004, с. 85).

ВИСНОВКИ

Кількість наукових термінів потенційно нескінченна. Проте кожен з них має свою неповторну, тільки йому притаманну специфіку зародження, розвитку і використання. Все ж існують загальні закономірності та положення. Однією з таких для наукових термінів є наявність властивостей, які передбачають, крім іншого, об'єктивність, однозначність, позаемоційність. Вони, проте, виглядають скоріше бажаними, ніж реально існуючими. Терміни, удосконалюючись, «прагнуть» до зазначеного стану, але в більшості випадків ніколи його не досягають в ідеальному вигляді. Принаймні емоційно-експресивну забарвленість всі, або майже всі, терміни зберігають на кожному етапі свого існування. Її інтенсивність варіює у вельми значних інтервалах від ледве помітного нашарування до надто виразного прояву, який у крайніх випадках може відсувати основний зміст відповідного поняття навіть на другий (задній) план, або деформувати його до невпізнання, як це часто трапляється в сучасних текстах з терміном «екологія».

Процеси утворення нового терміна, його визначення та утвердження як повноправного і незамінного в професійній мові, а також правильність і доцільність використання стануть яснішими і виразнішими, якщо при їх аналізі виходити з поняття про термінологічну нішу. Цим терміном («термінологічна ніша») означаємо комплекс лінгвістичних і конкретно наукових чинників, що забезпечують, або можуть забезпечувати, виникнення та нормальне комунікативне функціонування

терміна. Під нормальним функціонуванням терміна розуміємо стан його постійного використання в будь-якому стилі та жанрі сучасної нормативної мови в зрозумілій для читача відповідності означеному поняттю.

Запропоноване тлумачення термінологічної ніші дає можливість у зручному для сприйняття положенні бачити показане нижче правило, за яким кожен термін у своєму існуванні проходить такі етапи розвитку.

1. Етап вільної термінологічної ніші. У цей час відсутнє будь-яке найменування матеріального чи інтелектуального об'єкта (предмета, явища, міркування і т. ін.) після утворення його в реальній дійсності або в думці автора. Між причиною (виникненням об'єкта) та наслідком (утворенням його назви) існує часовий проміжок, який триває хвилини, але може розтягнутися на роки.

2. Етап заповнення вільної термінологічної ніші (етап становлення терміна). Це час, для якого характерне існування слів-професіоналізмів переважно як синонімічних назв нового об'єкта з їх «прагненням» до виходу (внаслідок конкурентних взаємин різних відповідних професіоналізмів) на рівень повноправного незамінного терміна в межах нормативної мови та конкретної терміносистеми. На початку цього етапу деякі професіоналізми (попередники терміна) можуть використовуватись у найвужчому колі спеціалістів, або бути під неофіційною (або й офіційною) заборонаю. Це первинний латентний (прихований) стан терміна.

3. Етап цілком заповненої термінологічної ніші (етап зрілості терміна) – час перебування терміна в апогеї функціональної здатності. Це ситуація стабільної наявності різноманітних практичних та наукових (лінгвістичних та з інших конкретних наук) чинників, які реально забезпечують нормальне функціонування терміна при загально визнаній відповідності означеному ним поняттю.

4. Етап регресивної термінологічної ніші (етап регресу терміна). У цей час відбувається «розшатування» уже сформованої стійкої та визнаної відповідності терміна конкретному поняттю, що проявляється в омонімічності, вторинній синонімічності та поступовому зменшенні частоти його вживання в письмових та усних текстах.

5. Етап відмерлої термінологічної ніші – ситуація вичерпаності лінгвістичних або інших наукових та практичних чинників, які забезпечували нормальне функціонування терміна, та відсутності вживання в сучасних письмових та усних текстах. Можливе збереження його історичного значення свідчить і демонструє наявність вторинної латентної термінологічної ніші.

Ця періодизація не претендує на універсальність та завершеність. Корективи в цю схему можуть внести, наприклад, випадки повернення назв, або іншими словами, явища «залучення з пасивного запасу минулого» (Golovashhuk, 1995, с. 3) деяких термінів, а також перейменування понять.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

- Belova, N. A., Travleev, A. P., 1999. Estestvennyie lesa i stepnyie pochvy [Natural forest and steppe soils]. Dnipropetrovsk University Press, Dnipropetrovsk (in Russian).
- Bondaletov, V. D., 1987. Sotsialnaia lingvistika [Social linguistics]. Prosveshhenie, Moscow (in Russian).
- Bot, I. G., 1843. O razvedenii i sokhraneniі anglijskogo derna (gazona), ili pochemu nash dern ne byvaet tak khorosh, kakim my ego nakhodim v Anglii? [On the breeding and preservation of English turf (lawn), or why our turf is not as good as we find in England?]. Journal sadovodstva 2, 36–38 (in Russian).
- Dictionnaire encyclopédique quillet, 1979. Librairie aristide quillet, Paris. 784 p.
- Dzhygereg, V. S., 2006. Ekologija ta okhorona navkolyshn'ogo prurrodnogo seredovyshha [Ecology and environmental protection]. Znannja, Kyiv (in Ukrainian).
- Etimologicheskij slovar russkogo jazyka, 1972 [Etymological dictionary of Russian language]. Ed. N. M. Shanskij. Moscow University, Moskow. 1(4) (in Russian).

- Etymologichnyj slovnyk ukrainskoi movy, 1982 [Dictionary of Ukrainian language]. Ed. O. S. Melnychuk. Vol. 1. Naukova dumka, Kyiv (in Ukrainian).
- Golovashhuk, S. I., 1995. Ukrainske literaturne slovovzhuvfnnja. Slovnyk-dovidnyk [Ukrainian literary usage. Glossary directory]. Vyshha shkola, Kyiv (in Ukrainian).
- Golovin, B. N., Kobrin, R. J., 1987. Lingvisnicheskie osnovy uchenija o terminakh [Linguistic foundations of the terms of teaching]. Vysshaja shkola, Moscow (in Russian).
- Golubets, M. A., 1997. Vid biosfery do sotsiosfery [From biosphere to sociosphere]. Polli, Lviv (in Ukrainian).
- Gorelov, A. A., 1998. Ekologia [Ecology]. Tsentr, Moscow (in Russian).
- Kharuzin, A. N., 1928. Gruntovoe tsvetovodstvo [Primer floriculture]. Novaja derevnja, Moscow (in Russian).
- Kobiv, J., 2005. Slovnyk ukrainskykh naukovykh i narodnykh nazv sudynnykh roslun [Dictionary Ukrainian scientific and popular names of vascular plants]. Nukova dumka, Kyiv (in Ukrainian).
- Kornilitsyn, V. I., Tsitskishvili, M. S., Jalamov, J. I., 1997. Osnovy ekologii [Bases of ecology]. Interstil, Moscow (in Russian).
- Laptev, A. A., 1970. Gazony [Lawns]. Urozhaj, Kyiv (in Russian).
- Larousse, P., 1866. Grand dictionnaire universel, Paris. Vol. 12. 1556 p.
- Levshin, V., 1805. Sadovodstvo polnoe, sobranoe s opytov i iz luchshikh pisatelej o sem predmete [Gardening fully assembled with the experience and the best writers on this subject]. Vol. 1 (in Russian).
- Mikhelson, A. D., 1866. 30000 inostannykh slov, voshedshikh v upotreblenie v russkij jazyk [30 000 foreign words which have entered into use in the Russian language]. Sobstvennoe izdanie, Moscow (in Russian).
- Milovidova, N. V., 1977. Primenenie metodov logiki k analizu fiziko-geograficheskikh opredelenij i klassifikitsij [Application of logic to the analysis of physical-geographical definitions and classifications]. Nauka, Moscow (in Russian).
- Mytsyk, L. P., 1987. O termine i ponjatii «dern» [On the term and concept of «turf»]. Botanical Journal 72(12), 1649–1656 (in Russian).
- Mytsyk, L. P., 1989. Opredelenie ponjatija «gazon» [The definition of «lawn»]. Bul. Glavnogo botan. sada AN SSSR 153, 51–56 (in Russian).
- Mytsyk, L. P., 2005. Problemy ukrainskoi naukovoï terminologii i mozhylyvi shljakhy ikh vyrishennja (na prykladi ekologo-botanichykh ponjat) [Problems of Ukrainian scientific terminology and possible ways of their solution (in terms of ecological-botanic notions)]. Ecology and noospherology 16(1–2), 29–37 (in Ukrainian).
- Nalimov, V. V., 1989. Spontannost soznanija [The spontaneity of consciousness]. Prometej, Moscow (Russian).
- Netsvetov, M. V., 2008. Vibratsionnaja ekologija lesa [Vibration forest ecology]. Ecology and noospherology 19(3–4), 40–50 (in Russian).
- Neuser, W., 1995. Natur und Begriff. Stuttgart, Weimar. 256 s.
- Neuvo dictionnaire etymologique et historique, 1979. A. Dauzat etc. Librairie Larousse, Paris. 813 p.
- Ocherki po istorii ekologii, 1970 [History essays on ecology]. G. A. Novikov, S. S. Shvarts, L. V. Chesnokova. Nauka, Moscow (in Russian).
- Opredelitel vysshikh rastenij Ukrainy, 1987 [The determinant of higher plants in Ukraine]. Ed. J. N. Pokudin. Naukova dumka, Kyiv (in Russian).
- Panko, T. I., Kochan, I. M., Matsjk, G. P., 1994. Ukrainske termsnoznavstvo [Ukrainian terminology]. Svit, Lviv (in Ukrainian).
- Popa, K., 1976. Teorija opredelenija [Theory definition]. Progress, Moscow (in Russian).
- Potish, L. A., 2008. Ekologija [Ecology]. Znannja, Kyiv (in Ukrainian).
- Shanda, V. I., Khlyzina, N. V., Udod, S. G. 2002. Ekologichni terminy: Dejaki momenty vukorystannja [The environmental terms: Some moments of use]. Problemy ekologii ta erologichnoi osvity. Kryvyj Rig. 69–70 (in Ukrainian).
- Sheljag-Sosonko, J. R., Krysachenko, V. S., Movchan, J. I., 1991. Metodologija geobotaniki [Methodology of geobotany]. Naukova dumka, Kyiv (in Ukrainian).
- Sheljag-Sosonko, J. R., Movchan J. I., 1990. Retsenzija. Ogorodnik I. V. i drugie. Sotsialno-filosofskie problemy ekologii [Review Ogorodnyk I. V. et al. Socio-philosophical problems of ecology]. Ukr. Botan. Jour. 47(4), 146 (in Ukrainian).
- Shevchenko, L. I., Khomjak, O. I., Demjanuk, A. A., 2008. Novyj slovnyk inshomovnyrh sliv [A new dictionary of foreign words]. Arij, Kyiv (in Ukrainian).
- Shreder, R., 1883. Obrazovanie derna v sadach i parkakh [Formation turf in gardens and parks]. Vestnik sadovodstva, plodovodstva i ogorodnichestva 4, 170–181 (in Russian).

- Sigalov, B. J., 1971. Dolgoletnie gazony [Long-standing lawns]. Nauka, Moscow (in Russian).
- Symonenko, L., 2001. Ukrainska naukova terminologija: Stan ta perspektyvy rozvutku [Ukrainian scientific terminology: Status and Prospects]. Ukrainska terminologija i suchasnist. KNEU, Kyiv. 3, 3–8 (in Ukrainian).
- Trass, K. K., 1976. Geobotanika: Istorija i sovremennye tendentsii [Geobotany: History and its contemporary trends]. Nauka, Leningrad (in Russian).
- Varshavskij, O. P., 2008. Terminologichist naukovoï movy, 2008 [Scientific language terminology], Visnyk Dnipropetrovskogo universytetu. Serija Istorija i filosofija nauky i tekhniky 16(1–2), 40–44 (in Ukrainian).
- Velukyj tlumachnyj slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy, 2004 [Great dictionary of modern Ukrainian]. Ed. V. T. Busel. Perun, Kyiv (in Ukrainian).
- Zamostjan, V. P., 2003. Suchasni problemy vzajemoviazkiv suspilstva i pryrody [Modern problems of relationships between society and nature], Naukovi zapusky, Prurodychi nauky, Kyjevo-Mogylanska academia, Kyiv. 22(3), 408–412 (in Ukrainian).

Стаття надійшла в редакцію 25.10.2016